

MORFONEMUL ȘI ECONOMIA LIMBEI

Am atras în alt loc (*Phonetisch und Phonologisch*, în „Volkstum und Kultur der Romanen” 1929—III, 16—24) atenția romaniștilor asupra lucrării *Mélanges linguistiques dédiés au premier Congrès des Philologues slaves*, apărută în Praga în 1929, cu care începe seria publicațiilor Cercului lingvistic din capitala Cehoslovaciei. M’am ocupat în acest articol de o chestiune atinsă și în *Dacoromania* (V 777 și u), adică de „sistemul fonetic” și „sistemul fonologic” al unei limbi, căutând să dau unele precizări, adesea deosebite de ale linguiștilor ruși.

Citatele *Mélanges*, precum și al doilea volum de „Travaux du cercle linguistique de Prague”, apărut tot în 1929, sub titlul *Remarques sur l’évolution phonologique du Russe comparée à celle des autres langues slaves* de Roman Jakobson, ating atâtea probleme interesante și sânt atât de bogate în sugestii, încât voui avea a mă ocupa cu ele și în articolul „Pe marginea cărților”.

Un studiu succint al lui N. S. Troubetzkoy, intitulat „Sur la Morphologie” (*Mélanges* 85—88), atinge o chestiune care comportă o discuție mai amplă. Autorul ar vrea ca în Gramatică să se introducă, între Fonologie și Morfologie, un capitol nou, de *Morfo-fonologie*, sau, scurtat, *Morfonologie*, care să studieze utilizarea morfologică a divergențelor fonetice dintr’o limbă oarecare.

Morfonemul¹⁾ e definit (*ibid* 11) ca „imaginea complexă a două sau mai multe foneme susceptibile să se înlocuiască

1) Cuvântul „morfonem” nu e tocmai frumos, iar scurtarea lui din „morfofonem” mai mult comodă decât elegantă. Totuși acceptarea acestui neologism, care îmbogățește în mod real terminologia noastră, se impune ca o completare a seriei „fonem”, „morfem”, „semantem”, etc. Cei ce facem

unul pe altul, în cadrul aceluași morfem, în consonanță cu condițiile morfologice ale unei limbi” Cu alte cuvinte în rusescul *ruka* și *ručnoj*, sau în românescul *drac* și *drăcie*, avem a face cu un „morfonem”, căci cele două forme ale tulpinilor $RU\frac{k}{\check{c}}$ sau $DRA\frac{k}{\check{c}}$, în interiorul acestorași cuvinte, sânt susceptibile a se înlocui una pe alta, spre a servi unor scopuri morfologice Această schimbare se face totdeauna în condiții identice, adică, în românește, formele cu \check{c} apar totdeauna înainte de *e* sau *i*, iar cele cu k înainte de celelalte vocale, de consonante sau de zero Numărul astfel de morfoneme este limitat și determinabil în mod riguros în orice limbă (*ibid* 86) Pentru ca să putem vorbi de un morfonem e nevoie ca legătura constantă dintre fonem și morfem să existe în conștiința unei limbi. Astfel orice Rus simte că *ruka* și *ručnoj* sânt forme diferite ale aceluași cuvânt Dimpotrivă, legătura etimologică între slavul *kosa* și *česati* pierzându-se de mult din simțul limbei, în această păreche de cuvinte nu mai avem a face cu un morfonem, ci cu două morfeme deosebite (*ibid* 86) Sistemul morfonologic nu trebuie neglijat nici în studiile statice — descriptive (sincronice), nici în cele de gramatică istorică (diacronice) relative la oricare limbă sau dialect (*ibid* 87)

deosebire între „fonetică” (=germ. *Phonetik*) și „fonologie” (=germ. *Lautlehre*), simțim chiar nevoia unui termen nou pentru a exprima scurt ideea de „fenomen fonologic” „Fonemul” e, după definiția lui Saussure, „la première unité qu'on obtient en découpant la chaîne parlée” (*Cours de linguistique générale* p. 65, alte definiții, mai complete, la Jakobson, *Remarques*, p. 5 și 102, cf. și V. Mathésius, *Mélanges* I 68) deci, înainte de toate, însuși „sunetul” (fr. „son”, germ. „Laut”) considerat ca element al rostirii omenești Când însă sunetul ne interesează ca rezultat al evoluției fonologice, atunci ar trebui creat un cuvânt nou, bunăoară **fonologem**, sau, scurțat, **fonolem** Un \check{c} e fonem când ne interesează rostirea lui în românește, bulgărește sau albanezește, el e morfem în *rad-ă*, în vocativul *sor-ă* sau în conjunctivul *fac-ă*, când vorbim de $a > \check{a}$ din lat. *casa* devenit rom. *casă* (sau de „rotacism ori de „palatalizarea labialelor”) avem a face cu un fonolo(g)em

În privința morfologiei, limba română se aseamănă mai mult cu limbile slave decât cu cele romanice, rolul morfonemului în declinare, conjugare și în derivațiune este covârșitor

Așa se face că pe când gramaticul latin, stabilind paradigma de conjugare a unui verb ca *porto*, poate scrie .

port-o
— as
— at
— amus
— atis
— ant

— și exemplul lui poate fi urmat și de cel ce scrie gramatica limbii italiene și a celor mai multe limbi romanice— gramaticul român nu poate face decât foarte rar uz de această schematizare, prin care se scot în relief dezinențele, căci el trebuie să scrie

port
porți
poartă
purtăm
puițași
poartă

subliniind alterările tulpinei

Din această cauză Gramaticile române — cea istorică și cea practică — s'au ocupat de mult de morfoneme, fără a le fi găsit un nume special și fără să le fi dat toată atenția pe care cu drept cuvânt o reclamă N. S. Troubetzkoy. Fie-mi permis să arăt câteva trăsături caracteristice ale morfologiei românești, alegându-mi exemplele mai ales din domeniul derivațiunii

Problemele pe care morfologia le pune lingvistului sânt uneori din cele mai delicate și pentru înțelegerea lor e nevoie înainte de toate să ne dăm seama de ceea ce s'ar putea numi **economia limbei**

Este un adevăr banal astăzi, că limba reprezintă un capital de cea mai mare importanță în raporturile sociale ale omului cu semenii săi. Totuși s'a dat mai puțină atenție decât s'ar cuveni felului cum omul își agonisește, înmulțește, desăvârșește și chivernisește acest capital. Precum mulțimea de cărți pe care le aduni în cursul anilor devin o bibliotecă, în care abia atunci poți găsi tu și mai ales altul repede și sigur volumul de care ai trebuință, când cărțile de pe rafturi sânt rânduite după un sistem convențional (de ex după materii, după autori sau după format), tot astfel se întâmplă și cu limba noastră. Cât trăim și cât sântem în plenitudinea facultăților noastre mintale, limba agonisită în copilărie o îmbogățim și o perfecționăm. Prin contactul cu semenii noștri, prin școală și lectură, ne însușim neconținut cuvinte, forme și expresii necunoscute și învățăm să întrebunțăm în accepțiuni și combinații nouă materialul vechiu. Această continuă înmagazinare de material nou ar deveni însă cu timpul inutilă și împovăraătoare, dacă mintea noastră n'ar fi în stare să-l gospodărească, prin exercitarea mnemotehnice, prin asociați de idei din cele mai rafinate, prin abstracțiuni și sinteze ingenioase, astfel, ca să poată fi utilizat ușor, repede și în orice moment când avem nevoie de el „Noul este incorporat în cadrele vechi, e recunoscut ca un gen nou al unei specii vechi. Dar el rămâne un gen și nu e un individ. A recunoaște sau a înțelege un fapt, înseamnă a-l încorpora în ansamblul cunoștințelor noastre, a stabili coordonate la a căror încrucișare poate să fie regăsit. Realul e infinit și în fiecare situație nu facem decât să reținem anumite elemente, înlăturând tot restul, ca pe o cantitate neglijabilă din punctul de vedere al intereselor noastre” (S. Karcevskij, *Mélanges*, 88).

În lumea în care trăim există pentru orice individ posibilitatea de a deveni miliardar, tot astfel există puțința pentru oricare dintre noi de a deveni orator sau scrupor de frunte. Dacă totuși bogății sânt cu mult mai rari decât săracii, cauza e că numai puțini au intuiția pentru

plasarea banului în momentul oportun și acolo unde cererea e mai mare, dacă nu oricine știe să se exprime ușor, curent, limpede și frumos, cauza este că nu orice individ grăitor știe să-și gospodărească bine capitalul moștenit de la părinți și mărit prin achiziții proprii. Fiecare individ grăitor are un fel de gramatică a sa, în care materialul lingvistic e orânduit în categorii, mai bine sau mai puțin bine, după cum aptitudinile sale de organizator sânt mai mult sau mai puțin dezvoltate. Necesități de ordin social ne fac pe toți să căutăm necurmat să punem de acord această gramatică individuală cu gramaticile semenilor noștri, încât se naște un fel de gramatică colectivă, a cărei palidă imagine o găsim în gramaticile scrise de filologi. Acestea sânt un fel de „carte-mare”, care numai rar redă exact și totdeauna în mod necomplet contabilitatea limbei. Sânt chiar autori de gramatici, care fac ca negustorii cu două feluri de cărți, una pentru fisc și alta pentru uzul și orientarea proprie: în gramatica ce o scriu nu arată forme pe care le întrebunțează curent în graiul de toate zilele.

Simțul gramatical nu este o aptitudine care trebuie învățată în școli, ci este un dar cu care omul se naște și poate fi cel mult dezvoltat și înnobilit în școală. Acest simț e unul din cei mai decizivi factori activi în economia limbei. Mijloacele întrebunțate de lingvist spre a pătrunde în tainele limbei sânt în esență aceleași ca mijloacele întrebunțate de individul grăitor când își „învață” limba. La baza amânduror acțiuni e același proces mintal, în stadiu rudimentar și adesea subconștient la individul grăitor, conștient și disciplinat prin metodele de investigație științifică la lingvistul de profesie. Dacă lingvistica a făcut progrese atât de mari, este pentru că ea a fost scoasă din camera deducțiilor abstracte și îndrumată pe terenul observației imediate și directe. K. Vossler a comparat odată limba vorbită cu o livadă înflorită și gramatica scrisă cu un herbariu. Precum botanistul va cerceta viața plantelor în natură și va face uz de herbariu numai în ca-

zuri excepționale și mai mult în scop didactic, tot astfel linguiștul va aduna din gramaticile scrise cunoștințe utile. Dar știința sa o va câștiga numai dacă va încerca să surprindă, în sufletele celor ce vorbesc, însuși procesul de îmbogățire și de perfecționare a limbei. Aș îndrăzni chiar să afirm că *numai acel lingvist urmează, în cercetările sale, calea cea bună, care nu-și falsifică, prin autosugestii și speculațiuni artificiale, darul înnăscut pentru înțelegerea limbei, ci caută să proiecteze, pe ecranul conștientului, filmul ce rulează în subconștientul său de observator al graurului său*.

Firește că dificultățile întâmpinate de cel ce caută să pună de acord preocupările științifice cu instinctul său lingvistic sânt adesea foarte mari. Ele se ivesc mai ales când căutăm să formulăm regula gramaticală, care e totdeauna rigidă, punând în opoziție cazurile normale cu cele excepționale, pe când gramatica nescrisă este de o elasticitate atât de minunată, încât poate îngloba, fără contradicție, normalul cu excepționalul.

Astfel bunăoară, noi despărțim, cu ajutorul simțului nostru ritmic, aproape în mod automat, cuvântul în silabe; după câteva lecții, silabisirea nu face de obicei nici o greutate elevului în cea dintâi clasă a școlii. Și cât e de greu să-ți dai seama, ca filolog, de granița silabelor și de actul fonetic care produce silabe! Cât e de greu să stabilești până și regulile ortografice pentru despărțirea cuvintelor la sfârșitul rândurilor! Tot asemenea facultatea de a despărți un cuvânt derivat în tulpină și sufix se găsește și la analfabeți, căci **simțul analitic** este înnăscut în om. Dar analiza pe care subiectul vorbitor o face, fără nici o greutate, ori de câte ori își îmbogățește graul cu elemente morfologice nouă, devine pentru gramatic o problemă din cele mai grele, când caută să pătrundă în procesul psihologic ce se petrece în mintea sa de subiect vorbitor, și mai ales când cearcă să formuleze acest proces cu ajutorul unor termeni tehnici. Numirea pe care trebuie s'o inventeze, naște de obicei ea însăși,

idei greșite, iar îngrădirea în definiții exclude nuanțele care alcătuiesc suplețea limbei

Într'adevăr, începând cu *dhātu* „lege” din gramaticile sanscrite și trecând la *ρίζώματα*—*radices* ale gramaticilor greco-latini, vedem că în mod fatal numirea introdusă de filolog se întemeiază pe o metaforă și implică deci o idee preconcepțată. Ideea aceasta era în consonanță cu concepția de organism viu pe care o aveau unii despre limbă, și care a condus la părerea școalei romantice, că la începutul graiului omenesc nu existau propoziții sau cuvinte, ci „rădăcini”. Azi nu mai sânt mulți care să creadă acest lucru, dar mulți linguiști continuă să fie convinși, cu Pott, că „rădăcina” în lingvistică este ca „rădăcina” în matematici, o abstracție (creată numai de învățați, spre a le înlesni operațiunile cu noțiuni ireale), căreia nu-i corespunde nimic în gramatica nescrisă. Dar **puterea de abstracție** nu este o prerogativă a lingvistului, ci ea se găsește, în măsură mai mare decât am fi aplecați s'o credem, la orice subiect vorbitor, fiind chiar unul din principiile fundamentale ale economiei limbei.

Aceeași abstracțiune pe care o face cercetătorul științific, se realizează în mod subconștient și în sufletul individului grăitor atunci când, dintr'un număr oarecare de forme morfologice și derivate ale aceluiași cuvânt, extrage, prin analiză, complexul de sunete, care nu mai poate fi redus, fără să devină neînțeleasă ideea fundamentală, această idee fundamentală, strâns legată de un complex de sunete, apare, uneori nuanțată și variată, în toată seria formelor morfologice și derivate. Mai potrivit decât termenul de „rădăcină” — din care „crește” cuvântul — este, dacă menținem totuși expresia metaforică, cel de *tulpină* partea esențială și vizibilă, care „rămâne” după ce am despoiat copacul de crengile sale sau cuvântul de dezinențe și elemente derivate.

Wundt întrebunțează o comparație instructivă când asemăna pe cel ce învață o limbă cu un om care intră, dintr'odată, dintr'un loc întunecos, într'o cameră foarte

luminată. Întâia impresie va fi a unui tot, din care, în primul moment, amănuntele nu ies la iveală. Abia încetul cu încetul, după ce ochiul se deprinde la lumină, omul începe să vadă mobilele, distingând mai întâu imaginea obiectelor cu forme cunoscute lui de mai înainte. Tocmai în posibilitatea acestei analize stă, pe cât se pare, deosebirea esențială între limba omenească și a animalelor, dintre care unele au puțința de a articula sunete variate, dar nu pot exprima, prin sunete sau mișcări ale corpului, idei analizate, ci numai impresii totale. Gabelenz definește chiar limba ca „exprimarea prin sunete a ideilor analizate de minte”.

Procesul de analiză, în fața cuvântului *furcova* este următorul. Prin asociație de idei, acest cuvânt deșteaptă în mine două serii de cuvinte. Pe de o parte îmi amintește pe *furcă*, *furculiță*, *înfurca*, din care **simțul etimologic** — care este alt factor de mare importanță în economia limbii — extrage tulpina FURK, pe de altă parte îmi aduce aminte de cuvintele *năsovu*, *omoru*, *călovu*, din care abstrag, cu ajutorul **simțului gramatical**, elementul derivativ *-ovu*.

Am putea defini „tulpina” ca un sunet sau un grup de sunete, constant în simțul unei limbi, care se repetă în toate cuvintele aparținând aceleiași familii semantice. Iar sufixul un sunet sau un grup de sunete, constant în simțul unei limbi, care, legat de tulpina unui cuvânt, îi împrumută o nuanță nouă de sens, aceeași și în cazurile când legătura se face cu alte tulpini.

Ceea ce, în definițiile de mai sus importă de astădată mai mult, este „legarea” sufixului de tulpină. După acțiunea de extragerea, prin analiză, din familia întregă, a tulpinei, și, din complexul derivatelor cu același element derivativ, a sufixului, urmează acțiunea de sinteză, combinarea celor două elemente, dobândite prin abstracție, într'un cuvânt derivat nou. Acest lucru dă naștere la apropieri nouă de sunete, supuse unor anumite legi, care formează obiectul Morfonologiei.

Dacă în cazul lui *furcova* lucrul se prezintă simplu, căci

atât tulpina FURK, cât și sufixul *-oru* se analizează ușor, în alte cazuri avem complicații adesea foarte mari. Chiar și la familia de cuvinte reprezentată prin cuvântul *furcă*, avem, în pluralul *furci* și în diminutivul *furchiță*, două variante nouă ale tulpinei FURČ și FURK'. Dar precum imaginile pe care le deșteaptă în noi *furca* de fân și *furca* din care se toarce, oricât de deosebite ar fi astăzi cele două obiecte, nu ne împiedecă să le subsumăm în „același” cuvânt, tot astfel variantele FURK, FURK' și FURČ rămân pentru noi „aceeași tulpină”. De asemenea din *porc*, *porcar*, *porci*, *poarcă*, *Purcaru*, *purcel*, etc tulpina nu e numai complexul de sunete p-o-r-c, ci acest complex împreună cu toate modificările formale care se produc în momentul derivării, deci tulpina acestui cuvânt e PORK împreună cu variantele PORČ, POARK, PURK și PURČ. Sufixele din *adunătură*, *muretură*, *acritură* și *umplutură*, deși apar sub formele *-ătură*, *-etură*, *-itură* și *-utură*, sânt nu numai din punct de vedere evolutiv, ci și în mod static, pentru interpretarea pe care o dăm astăzi limbei noastre, „același sufix”. *Căci vorbitorul nu păstrează în mintea lui numai materialul din care poate analiza, în orice moment, abstracțiile „tulpină” și „sufix”, ci și toate morfonemele cu care puterea sa de abstracție i-a îmbogățit sistemul de economie a limbei*

Se poate întâmpla chiar ca morfonemul să înlocuiască elementul derivativ. Astfel deosebirea formală între adjectivul-adverb *înalt* și verbul *înălț* (care, din punct de vedere istoric, e un derivat cu sufixului *-io* din *in-alto*) se reduce, din punct de vedere static, la morfonemul *t-ț*. Același morfonem există la părechi de cuvinte ca *ospăț-ospăț-ez*. Cuvinte ca *auz*, *văz*, care la origine sânt postverbale, egale, din punct de vedere formal, cu persoana I din singularul prezentului indicativ, se deosebesc azi în cele mai multe regiuni de aceste forme verbale (*eu aud*, *eu văd*), încât fac impresia unor derivate.

Astfel înțeles „morfonemul”, putem, în cele următoare

examina câteva cazuri speciale, care ne dau posibilitatea să judecăm, în justa ei valoare, importanța Morfonologiei, încadrând într'un sistem fenomene cunoscute, dar privite de obicei în mod izolat

Morfonemul se întâlnește în elementul derivativ sau în tulpină

Prefixul *în-* (din *îndes*, *întineresc*, etc) devine *îm-* în *îmbuc*, *împac*, etc, sufixul *-ar* (din *văcar*, *spătar*, etc) devine *-er* în *over*, *cuer* — Se poate întâmpla ca două elemente derivative diferite să devină o m o n i m e și prin urmare să se confunde. Sufixul *-ean* s'a schimbat, în urma unui morfonem destul de frecvent, în *-an*, în *țăran*, *Moldovan*, etc, având totuși același sens și aceeași funcțiune cu *-ean* în *sătean*, *Muntean*, iar nu cu *-an* din *golan*, *curcan*, cu care se identifică din punct de vedere formal

Morfonemele din tulpina cuvintelor privesc de obicei vocalismul silabei accentuate sau consonantismul de la sfârșitul tulpinei. În *păr-pară-perișoară* unde *ă* alternează cu *a* și *e*, avem cazul dintâu, în *oală-olar-ulcică* sau în *pas-pășesc*, în afară de alternarea *o-oa-u* sau a lui *a* și *ă*, în mijlocul tulpinei, și schimbarea lui *k* în *č* și a lui *s* în *ș* la sfârșitul ei. Mai ales sânt frecvente schimbările consonantei de la sfârșitul tulpinei, din care une-ori, ca în *bătrân-bătrâior*, *furcă-furșoară*, *meșter-meșteșug* poate rezulta chiar dispariția consonantei — Deși nu sânt dese, avem totuși, în urma morfonemelor, și cazuri de tulpine o m o n i m e, precum *incumetri*, care se întrebunțează pentru bărbați (*cumetri*) și pentru femei (*cumetre*), sau *cârșoară*, care însemnează și „cârpă mică” și „cârcă mică”. Une-ori omonimia aceasta poate da loc la analize diferite. Astfel verbul *a se păru*, în înțelesul de „a se bate” se simte, pe la Brașov, ca „a se lua de pâr”, pe când, pe la Năsăud, el se simte (precum îmi comunică N. Drăganu) ca „a se lovi cu p a r u l”

Foarte rar morfonemul este de importanță streină

Astfel prefacerea lui *ț* în *č* de la sfârșitul tulpinei înainte de sufixul *-ar* (prefăcut mai târziu în *-er*) în derivate ca *grăunț*

-grăuncer, *ḫivniță-ḫivnicer* etc., se datorește numărului destul de mare al unor părechi de cuvinte împrumutate din bulgărește, ca *bolniță-bolnicer* (mai de mult *bolniceariu* < paleosl. *bolničari*). E probabil chiar ca încetățenirea acestui morfonem strein să se datorească faptului că aceeași alternanță între *ḫ* și *č*, în alte condiții, e adevărat (cf. *mu-stață-mustăcioară*, *mustăcios*, despre care va mai fi vorba mai departe) exista într'un morfonem vechiu.

Imaginabil ar fi ca din părechi de neologisme ca *Paris-Parizian*, *generos-generozitate* sau *dezarma*, *deziluziona* (față de *descăleca*, *despleți* etc.) să se nască cu timpul morfonemul *s-z* (pentru poziția intervocalică). De-oacamdă asemenea cuvinte, puțin numeroase și puțin întrebuințate, sânt limitate la clasa socială suprapusă, care le simt ca neologisme.

Interesant e cazul morfonemului *h-ș*, care a trecut, împreună cu un număr mare de exemple, din slavonește la noi și pe care îl găsim, mai ales în limba mai veche, bunăoară în forme morfologice ca *Ceși* (plur. de la *Ceh*), *catastșe* (plur. de la *catastih*), *ierarși* și *rerarșe* (plur. și vocativ de la *rerarh*), *Leși* (plur. de la *Leah*), *metoașe* (plur. de la *metoh*), *monași* (plur. de la *monah*), *patriarși* (plur. de la *patriarh*), sau în derivate ca *burdușel* (dimin. de la *burduh*), *căptuși*, *căptușală* (derivate din *căptuh* DR. II 594—5), *năduși* (deriv. din *năduh*), *vătășel* (dimin. de la *vătah*), etc. Cum însă uneori un *h* final a devenit *f* (*catastif*, *burduș*, *vătăf*), formele flexionare și derivatele cu *ș* au fost raportate la tulpina în *f*, încât s'a putut naște morfonemul *f-ș*, de origine slavă, fără ca la Slavi să existe în forma aceasta. Îl întâlnim bunăoară în *Ghimbășan* „locuitor din Ghimbaf (> germ. Weidenbach)”, *Ghimbășel* „afluent al pârăului Ghimbaf”, *Holboșan* „locuitor din Holbaf (< germ. -bach)”.

De obicei morfonemul nu e împrumutat, ci este un produs al genului limber și de cele mai multe ori nu este decât continuarea, în conștiința gramaticală a subiectelor vorbitoare, a unei legi fonologice.

Aceasta se întâmplă atunci când o lege fonologică are repercusiuni în morfologie. Astfel bunăoară legea fonologică „a neaccentuat, când nu e inițial, se preface în ă” din *apparo* > *apăr*, *casa* > *casă*, *carbonem* > *cărbune* etc., repetându-se și în foarte numeroase cazuri ca *lătrat* (din *latratum*, față de *latră* < *latrat*), *bărbat* (din *barbatus*, față de *barbă* < *barba*), sau legea fonologică „t urmat de r lung accentuat sau de r în elemente flexionare se preface în ț” din **attitro* > *ațât*, *subtilis* > *subțire*, repetându-se și în *toți* (din *toti*, față de *tot* < *totus*), *cânți* (față de *cânt* < *canto*), au fost cauza că, din *curat*, derivatul cu sufixul *-re* nu este **curatne*, ci *curățre*, cu morfonemele *a—ă* și *t—ț*.

Spre a înțelege deci morfonemul, e necesară cunoașterea gramaticii istorice.

Dacă în conjugarea *învăț—înveți—învață—învățăm—să învețe* avem alternanța între *e—a—ă*, aceasta se explică după următoarele legi fonologice

După labiale.

a) *e*, accentuat sau neaccentuat, rămâne nealterat înainte de *r* din silaba următoare: *înveți*, *feți*, *peri*, *perișoare*, *fețișcană*,

b) *e* accentuat se metafonizează în *ea*, care (la Dacoromâni) devine *a*, când în silaba următoare e un *ă* sau *a*, și redevine *e* înaintea unui *e* din silaba următoare *învață*, *fată*, *pară*, *să învețe*, *fete*, *pere*,

c) *e*, indiferent de accent, devine *ă*, când în silaba următoare e un *o*, *u* sau zero *învăț*, *fat*, *învățăm*, *fatărău*

Dar dacă, pentru gramatica istorică, în formele citate, *a* și *ă* sânt sunete evoluat din *e*, din punct de vedere static, nu putem constata decât o alternanță între *e*, *a* și *ă*, fără nici o conștiință pentru raportul etimologic. Cu alte cuvinte, pentru cei ce nu mai aveau să aleagă între rostirile coexistente *înveț* și *învăț*, *fet* și *fat* etc.¹⁾, pentru genera-

¹⁾ „Există diferite „stiluri” de pronunțare, variante gramaticale, cuvinte, întorsături de fraze, care sânt interpretate, de o colectivitate de subiecte vorbitoare, ca aparținând și potrivindu-se generației de bătrâni,

țurile care nu mai luau parte la prefacerea lui *e* în *ă* (după labiala în poziție „tare”), raportul între *e* și *ă* în diferitele forme flexionare ale verbului *învăța* nu mai putea fi cel *e v o l u t i v* „*e* se p r e f a c e în *ă* sau *a*, după cum urmează în silaba următoare un *o*, *u*, zero sau un *ă*, *a*”, ci cel *s t a t i c* „*e* este m o t i v a t înainte de *i* și *e*, pe când *a* este m o t i v a t înainte de *ă* și *a*, iar *ă* înainte de alte vocale ori zero în silaba următoare”.

Dacă, spre înțelegerea unui morfonem e necesară, precum văzurăm, metoda diacronică a cercetării, *morfonologia intră în sistemul sincronic*, care, după definiția lui Jakobson (*Remarques* 15) e „un sistem existent la un moment dat în conștiința lingvistică a unei colectivități de subiecte vorbitoare și constituind o premisă indispensabilă a graiului” Forma cea mai caracteristică a proiecțiunii diacroniei în sincronie, e atribuirea unei funcțiuni diferite” (*ibid*)

Morfonemul este adesea inversarea legii fonologice, uneori inversarea greșită

Deoarece lui *fată* (< *feată* < lat *feta*), îi corespunde pluralul *fete*, s'a născut, prin „analogie”, și de la *față* (din lat *facia*=*facies*) un plural *fețe*, deși în acest cuvânt, etimologicește, nu avem un *e* ci un *a*, care ar fi trebuit să se păstreze și la plural (și de fapt se și păstra în cele mai vechi texte) Tot astfel alternanța între *o* și *u* din *port-purtăm*, *porc-purcel*, care corespunde legii fonologice, după care *o* neaccentuat se prefacă în *u* (*occido* > *ucid*, *leporem* > *repure*, *latro* > *latru*), a putut produce și pe *gor* (alături de literarul *jur* < *juro*) sau pe *scol* (în loc de **scul* < *excub(u)lo*) față de *jurare*, *sculare*, după analogia lui *pört* (< *porto*)—

și altele, dimpotrivă, care sânt considerate ca apanajul tinereții, ca un „dermier cri” al modei Dar nu avem a face numai cu coexistența, sensibilă pentru subiectele vorbitoare, a particularităților de graiu aparținând mai multor generații în viață, ci există posibilitatea întrebunțării mai multor variante în graiul aceleiași persoane” (Jakobson, *Remarques*, 15) Despre mai multe „graiuri” la același individ, după persoana căreia ne adresăm, cf cele arătate în DR IV, 1376

purtăre (< *portare*) Simțul că *o* aparține silabei accentuate, iar *u* celei neaccentuate, a produs, când accentul s'a mutat din cauza sufixului, din *păcură*, derivatul *păcórniță*

Metafonia lui *e* în *ea* și păstrarea acestui *ea* la Dacoromâni, fiind condiționate pe de o parte de accent și pe de altă parte de *a*, *ă* din silaba următoare, vedem cum, printr'o inversare, înaintea unui *i* și *e* sau când își pierde accentul, un *ea* originar devine *e*. După *deasă—dése, deși, îndesă* avem *Munténi, Munténce* (în loc de *Munteani, Munteance*, precum se zicea mai de mult) sau *delușcán, greșós, stegár* derivate din *deal, greață, steag*

Uneori aceeași formă apare ca rezultat a două legi fonologice, din punct de vedere morfonologic o confundare a lor era aproape inevitabilă

Astfel bunăoară, dacă diminutivul de la *băiat* este *bărețel*, orientarea pentru morfonemul *iă—ie* putea fi dată de cazuri ca *iaz—iezî* (în care *a* etimologic, pierzând accentul, a devenit *ă*, iar acest *ă*, ca orice *ă* după palatale, s'a prefăcut în *e*, cf. *tărăm > tăem*), dar ea putea fi dată și de cazuri ca *ıartă < libertat — ıertăm < libertamus* (în care inițialul *ie* se schimbă în *ıa* prin metafonie, fiind accentuat, numai înainte de *ă* al silabei următoare, și se păstrează de altfel).

Tot așa, forme de conjugare ca *lăsă—lăsăm* (după legea fonologică. *a* neaccentuat devine *ă*) au fost asemănată cu *ınvăță—ınvățăm* (în care *a* și *ă* provin din *e* după labiale) Urmarea a fost dialectalul *să lese*, după *să ınvețe*. Căci adesea legea fonologică, înainte de a ajunge morfonem, suferă reduceri sau amplificări datorite interpretărilor ulterioare date de subiectele vorbitoare Prefacerea lui *a* în *e*, motivată în cazul lui *ınvețe* și explicabilă, ca analogie, la *fețe*, din cauza labialei precedente, apare și în *lese*, fiindcă subiectul vorbitor, atribuind-o poziției moi, a extins alternanța *a—e*, pe care o cunoștea după labiale (*fată—fete*) și după palatale (*ıartă—ıerte*), și asupra cazurilor cu alte sunete precedente. În Dacoromania V 777 ș. a. am vorbit pe larg despre interpretarea ulterioară, pe

care au dat-o, în dialectul dacoromân, subiectele vorbitoare „poziției moi”, ca factor cu influență asupra soartei unor vocale după *r*, și care explică morfonemul *e—ă* din *rece—răcoare*

Simțul etimologic, în specie simțul pentru raportul ce există între cuvântul primitiv și între derivat, rămâne mai adesea viu în conștiința subiectelor vorbitoare și în cazurile când nu legi fonologice, ci accidente generale, produc, în tulpină sau în elementul derivativ, modificări din cele mai tulburătoare

Astfel *metateza* nu împiedecă pe *fârtat* să se simtă ca derivat din *frate*, pe *logodă* — cum se pronunță prin unele regiuni (de ex prin Bran), în loc de *logodnă* — să fie simțit ca făcând parte din aceeași familie cu *logodă Bârneț* în loc de *brâneț*, e fixat, prin sensul lui, de *brâu* și nu alunecă, din cauza formei, în familia lui *bârnă*. Alături de *flocos*, *flocotnă*, *flocotos*, avem forma metatezată *flotocos*, care se simte și ea ca un derivat din *floc*. Chiar și când atinge sufixul, metateza nu împiedecă analiza, precum se vede din forma moldovenească *cuptior*, născută prin metateză din *cuptoriu*, în *cărțăluie* în loc de *cărțuhie*, sau în *pusteitate* (*Letopisețe* I 196/34) în loc de *pustretate*.

De asemenea simțul etimologic distinge raportul între derivat și primitiv și în cazuri de *contaminări*. Astfel *colătăci*, născut din *incolăci*+*impleteci*, se simte ca un derivat din *colac* (Abia în forma metatezată și alterată prin asimulare vocalică, *incotoloci*, legătura originară se pierde și, *etimologia populară* îl apropie mai de grabă de *cotoc*, 'interpretându-se ulterior și sensul ca „a se incolăci ca un cotou”) Tot astfel, *iepurină* „iapă sprintenă ca un iepure” (*DR V* 204), deșteaptă simultan imaginile celor două tulpini *iapă* și *iepure*. La o analiză greșită duce etimologia populară în *gâtley*, considerat ca un derivat din *gât* (deși un sufix *-ley* nu există în românește), pe când de fapt cuvântul s'a născut, prin metateză, din

**gâlței*, care e un derivat din slavul *glătă* cu același sufix ca în *găteț*, *vârteț*, etc.

Chiar când, în urma unei analize greșite, se extrage o tulpină scurtată, legătura cu cuvântul primitiv rămâne vie în conștiința celor mai multe subiecte vorbitoare. Așa e cazul lui *gălburu* din *galben* modelat după *alburu* (dacă *gălburu* nu e cumva un derivat vechiu din *gabb*, păstrat în istorom *gabu* < lat *galbus*)

Tot astfel *grăbos* (DR V 191) nu se simte ca un derivat din *grabă*, cu care nu are nici o înrudire semantică, ci din *greabăn*, deși o tulpină *greb* nu e îndreptățită, ci a rezultat din *grebănos*, considerat, printr'o analiză greșită, ca *greb*+*ănos* (în loc de *greabăn* + *os*) Și în numirile de vite de felul lui *Vînan* „bou fătat Vîneri”, *Vînare* „vacă fătată Vîneri”, se simte legătura cu cuvântul primitiv, deși tulpina apare în forma scurtată *vir-* și *vin-*, întocmai precum *Griguță* e un diminutiv din *Grigore*. Radicalul se simte în cele mai multe forme hipocoristice de la nume proprii, foarte scurte

Cu acestea se pot asemăna cazurile de haplologie, în care apare modificată forma sufixului, ca în *armurar* (alături de forma întreagă *armurărar*) „plantă care vindecă boala *armurare*”, *armăsărit* (în loc de **armăsărărit*), *dreptate* < **directatem* în loc de **directitatem*.

Nici cazurile de asimilare (acord) și disimilare (diferențiere) nu tulbură recunoașterea tulpinei. Astfel același cuvânt *logodnă*, pe care l-am întâlnit metatezat, apare pe alocuri și cu transformarea lui *dn* în *rn* *logornă*, fără ca legătura lui cu *logodi* să se piardă din conștiința subiectelor vorbitoare, deși un sufix *-nă* nu e productiv în românește. Analiza în tulpină și sufix nu este împiedecată în formele cu asimilare vocalică ca arom *mușatic* (alături de *-mușătic*), diminutiv din *mușat*, și cu asimilare consonantică ca în *veșteț* (în loc de **veștezi*, din *veșted*, ca *asurz* din *surd*) sau în vechiul *împucaciune* (în loc de *împuțaciune* din *împuți*). În diminutivul *Gheorghachi* (odinioară des întrebuițat), disimilat din *georgăki*,

se simte tulpina *Gheorghe*, iar în *ustunoru*, asimilat din *usturoănu*, tulpina *ustura*. Uneori, firește, tulburările produse de disimilări, pot da naștere la interpretări greșite, precum i s'a întâmplat chiar unui filolog cu un simț etimologic atât de fin ca P. Papahagi, care vedea în *răscăcăra* un derivat din *căca*, deși varianta *răscrăcăra* trebuia să-l facă să recunoască legătura lui etimologică cu *crac*. Când efectul asimilării sau disimilării atinge sufixul însuși, atunci se pot naște niște variante, pe care simțul gramatical le clasează totuși între sufixele existente, fără să se împiedece mult de forma lor schimbată. Astfel, prin asimilare vocalică s'a născut varianta *-emânt* (din *-imânt*) în *coperemânt* (la Coresi regulat *coperimânt*), din *chefălu* avem cele două forme cu asimilare *chefelul* și *cheful*, în loc de *răzuitoare* se aude *răzăitoare* alături de *căpătănu* „căpătănu”, avem, la Aromâni, *căpătănu* și *căpătănu*. (Acesta din urmă e și la baza dacoromânescului *căpătănu*).

Asimilările consonantice, când ele ating sufixul, pot da naștere chiar la unele pseudosufixe, pe care simțul gramatical le înșirue de obicei între sufixele compuse, precum *brăcinar* și *căcănar* (în loc de **brăcinar* și **căcănar* din *brăcire* și *căcare*), *pușintel* (în loc de **pușincel*) și celelalte cazuri pe care le-am arătat în DR I 322—328. Sânt chiar limbi, ca cele turce, în care asimilarea devine un principiu („sinharmonia”) al sistemului derivativ.

Cazul opus disimilării complete, *propagarea*, a putut produce și ea forme nouă de sufixe, care sânt clasate ca variante ale celor existente. Astfel propagarea nazalei din tulpină în sufix apare în *junincă*, apoi în *basmanciu* (care dă naștere la *borangiu* etc) și în *scăunenciu* (care dă naștere la *tăurenciu* etc) Cf DR IV 717—719

Regularitatea cu care apare un morfonem e mare, uneori chiar mai mare decât regularitatea pe care o observăm în fonologie

Astfel franc *bonne* a fost împrumutat sub forma *bonă*, dar franc *baronne* are la noi forma *baroană*, căci

legătura lui cu masculinul *baron* a produs morfonemul *o—oa*, după analogia lui *domn—doamnă* și a altor părechi de cuvinte de acest fel. Pierderea accentului în derivate, mai ales în derivatele cu mai multe silabe, produce mai adesea o schimbare a lui *a* în *ă*, decât lipsa accentului în cuvinte împrumutate *basmă—băsmăluță*, *geamandan—gemândănaș*, *dascăl—dăscălesc*, *dăscălime* etc (cf Philippe, *Principiu* 18 și *DR II* 53) Tot astfel *ia* să păstrează în poziție atonă în cercuri mai largi (și în limba literară) în *vatac* decât în derivatul *retăcel*. Precum vom vedea însă mai târziu, avem cazuri destul de numeroase în care asemenea morfoneme nu se ivesc

Există chiar o tendință pronunțată în sistemul morfologic al limbii române, de a da preferință, în formele flexionare și în derivate, tulpinei „alterate”. În limba franceză, bunăoară, foarte adesea singularul nu se mai deosebește, în rostire, de plural, nici prin plusul unei terminațiuni, nici prin modificări în tulpină (*un père, deux pères*) și tot astfel, la cele mai multe verbe, avem aceeași rostire pentru persoanele 1, 2, 3 și 6 (*je marche, tu marches, il marche, ils marchent, je marchais, tu marchais, il marchait, ils marchaient*), deosebirea fiind doar în pronumele personal premergător. Dacă se face deosebire, aceasta privește mai ales partea accesorie a cuvântului, deziniența (*marchons, marcha, marchant, etc*, chiar și *armons, arma, armant*, în locul mai vechiului *amons* etc). Numai foarte rar diferențierea între diferitele forme morfologice se face prin schimbarea vocalei radicale (*je fais—je fis*) sau și prin schimbarea aceasta (*je peux—je pus—je pouvais; je meurs—nous mourons*), ca în limba germană (*trinken—tranken—tränken, gewinne—gewann—gewonnen*). Când, în franțuzește, diferitele forme flexionare se deosebesc și prin modificări ale tulpinei, avem a face cu cazuri „neregulate” de declinări sau conjugări, care nu se pot subsuma ușor în categorii. Astfel în pluralul multor verbe, apare o consonantă, care lipsește (în rostire) în singularul prezentului indicativ și care este la unele *t* (*je sors—nous sor-*

t-ons, la altele *m* (*je dors—nous dor-m-ons*) la altele *z* (*je dis—nous di-s-ons*), etc., fără ca să se poată fixa categorii cu morfoneme distincte

La noi, dimpotrivă, trebuința de a distinge singularul de plural sau o persoană de alta e atât de mare, încât, când avem libertatea alegerii, de cele mai multe ori nu ne mulțumim cu plusul unei terminațiuni, ci *preferim formele care prezintă cele mai multe morfoneme*. Astfel se explică de ce dezinența *-i*, care atacă nu numai velarele, ci și dentalele și, regional, și labialele precedente, a putut fi împrumutată de la conjugarea IV și generalizată la celelalte (*lauzi*, *scoți* etc. ca *auzi*), de ce pluralele în *-i* s'au generalizat la declinarea III (cf. *Une survivance du latin archaïque* în *Mélanges Thomas*, p. 362—365) trecând apoi și la declinarea I (deci *glandes* a devenit mai întâiu **glandis > ghinzî*, iar acest plural de la singularul *ghinde* s'a generalizat și asupra singularului *ghindă*. Cf. *Convorbiri Literare* XXXIX 62). Tot așa se explică, mai ales, de ce schimbarea lui *a* în *ă* din plurale ca *țări* s'a generalizat și asupra celorlalte substantive feminine. S'a zis *părți*, căci acest plural nu se deosebește de singularul *parte* numai prin terminație, ci și prin alterarea lui *a* în *ă* și a lui *t* în *ț*. Pluralele *roși* (cu morfonemele *oa—o* și *t—ț*) și *străzi* (cu morfonemele *a—ă* și *d—z*) vor ieși cu timpul învingătoare asupra pluralelor *roate* și *strade*. Tendința aceasta de a marca și prin schimbări de sunete în tulpină diferitele forme flexionare, a produs exagerări ca: *ciasoarnice* (plural de la *ciasornic*) alături de normalul *ciasornice*; *frățâni* însă *tătâni* (căci de obicei omul are un singur *tată*, dar mai mulți *frați*), regional și *preptimi* (și la Aromâni *Kapțân*), plural de la *preptine*, la Aromâni și *kețiri* „pietre”, pluralul de la *Katră*.

Același lucru se poate observa și în derivațiune, unde morfonemul *a—ă* îl întâlnim bunăoară în derivate ca *Săcărea*, *Căldărea*, despre care am vorbit mai pe larg în *Zur Rekonstruktion des Urrumanischen*, p. 31. Preferința pentru tulpinele alterate se observă și la derivatele de-

verbale, unde câteva verbe cu *tȕ* și *dȕ* la sfârșitul tulpinei au atras după sine generalizarea tulpinelor în *ț* și *z* la gerundiu, adjective și abstracte verbale de felul lui *scoțând*, *arzător*, *răzătură*, chiar și *crezare*, *vânzare*. Întâlnim și „exagerări” de felul lui *boșor* — plur. *boșori*, *redișor* — plur *rezișori*, cu care m’am ocupat în „Homenaje a Menéndez Pidal” III 265 (*Derivarea cu sufixe de la tulpina pluralică*). În acest din urmă studiu arătam că, după modele străvechi ca *omen-esc*, *căpăt-ăru*, *șel-ar*, *frigur-os*, etc., s’a putut încetățeni uzul de a forma în românește derivate de la tulpina pluralului, precum *cărțaș* „cel care joacă cărți”, *dințar* „instrument de strămbat din ții”, *îngândurat* „plin de gânduri”, *năzuros* „care face năzuri”, etc.¹⁾ Tot acolo am arătat însă, că dacă avem atât de des, în derivate, tulpina „alterată”, aceasta nu se datorește totdeauna derivării de la plural, ci mai adesea analogiei: *dmoșeme* (în loc de **dmoșeme*) s’a orientat după sinonimul *dmoșie*, *verzuru* (în loc de **verduru*) după sinonimul *verziu*, *bărețaș* și opusul *bărețoru* (alături de *băretan*) după *bărețel*, etc.²⁾ Tot astfel, dacă prin părțile, Sibiului se zice *petat* în loc de *pătat* și, prin alte părți, a *fețur* în loc de *fățur*, iar, prin Moldova, *mesuță* în loc de *măsuță*, apariția cu totul neregulată a lui *e* se datorește, în cazurile dintâi, pluralului (căci sensul e „cu

¹⁾ *Colțat* și *colțos* „cu colți (=dîmți) mari sau mulți” stă alături de *colțurat* sau *colțuros*, „cu colțuri (= unghiuri) mari sau multe”

²⁾ Ca dovadă că e așa, am citat acolo (p. 266) cazul lui *grămăjue*, care nu poate fi derivat din pluralul *grămezi*, ci s’a orientat după sinonimul *grămăjoară*, în care *ȝ* e normal. Alte exemple doveditoare sînt următoarele. De la *slăbînă* e derivat diminutivul *slăbînăuță* (DR V 222,324), de la *prăjînă* am auzit de repetate ori, în Bran, diminutivul *prăjînăuță*, diminutivul de la *suman* e (la Sadoveanu) *sumăreș*. De sigur că, înainte de ivirea acestor derivate neregulate, au existat formele *slăbioară*, *prăjoară*, și *șumăior*, cu dispariția normală a lui *n* înaintea sufixului *-ior* (ca în *bătrăior*, *rumetior*), numai mai târziu — poate după analogia unor cuvinte ca *săbioară* = *săbioară* sau *sicior* = *sicreș* — s’a produs substituția de sufix

pete multe” și „a da fețe”), iar în cazul din urmă sinonimului *mesică* sau *mesiță*

Adăogându-se, precum am arătat în articolul citat, la aceste cazuri de derivare de la tulpina pluralului și de orientare după sinonime (sau opuse) cu tulpina alterată, și cazuri ca *vinețeală*, *Flămânzică*, raportate în mod eronat la adjectivele *vânăț* și *flămând* (în loc să fie raportate la verbele *vineți* și *flămânzi*), s’au putut extinde tulpinele cu consonantă alterată și asupra unor derivate de felul lui *Apolzean* „locuitor din Apold”, *Bănățean*, sau proaspătul *regățean*, cu *z* și *ț* în loc de *d* și *t* (căci înainte de sufixul *-ean*, de origine slavă, dentală ar trebui să rămână nealterată, ca în *Abrudean* etc) Cred că analogia care a produs pe *ț* în aceste cuvinte trebuie căutată în derivate de felul lui *Urlățean* „locuitor din Urlați”. Pentruca asemenea analogie îndepărtată să se poată însă produce, trebuia să existe în limbă o pronunțată preferință pentru morfonem și pentru tulpinele mai pregnante

Că de fapt există o asemenea tendință generală de a alege tulpina alterată, o vedem la *cioreci*, care e un plural tantum, și de la care avem totuși derivatele *ciorecuți*, *ciorecași*, *ciorecat*, *încioreca*. Precum avem *k* în *porcar*, care însemnează „păzitor de porci”, tot astfel putem avea *k* în *ciorecat*, care însemnează „îmbrăcat cu *cioreci*”. Punctul de plecare e a se căuta în derivate vechi, de pe timpul când *c* înainte de *e* și *i* nu devenise africată, deci în derivate de felul lui *împăca* față de *pace*, *pureca* față de *purece*, *dulcoare* față de *dulce* și *dulceață*, *pescar* față de *pește* etc și în multele metaplasme de felul lui *purece*=*purec*, *berbec*=*berbec* etc. Din momentul când existau atâtea modele, morfonemul *k—č* a putut să se repete și în derivate mai nouă, fie că s’a ales variante cu *č* (*ș* și *t*), ca în *dulceag*, *împăcăm*, *sângios*, sau mai des, varianta cu *k*, *g*, *sk*, ca în *cincar* „cal de cinciani”, *berbecar* „păstor de berbeci”, *forfecă* „a tăia cu foarfecile”, *pântecare* „boală de pântec”, *pesni* „a prinde pește”, *cânzeacă* „măsură de cinzeci de

grame”, chiar și *prășcar*, derivat din *praștie*, al cărui *șt* nu se reduce la un *sc* mai vechiu, și *prepelicar* (în loc de *prepelicer*), derivat din *prebeliță*. A admite ca *Tikin* (*Dict. rom.-germ.* s v), din cauza lui *k* de la sfârșitul tulpinei, că *cincar* e un derivat vechiu, mi se pare greșit. Pentru simțul limbei noastre, tulpina cu *k* este mai „pregnantă” decât cea cu *č*, și de aceea iese biruitoare în derivate de felul lui *cearcăn*, *floacăn*, *leagăn*, *mesteacăn*, *tragăn*; *strigăt*, *treacăt*, *gâgăt* „gâgâit” (cu care m’am ocupat în *DR.III* 397); de aceea, încă din vremuri străvechi, *facio* devine **facio*, terminația *-ando* și sufixele *-atorius* și *-atura* se extind și asupra verbelor de conj II—III (mai întâiu, probabil, în *tăcând*, *mergând*, *facător*, *alergătură* etc), de aceea variantele *-an*, *-ală* și *-ască* ale sufixelor *-ean*, *-eală* și *-ească*, îndreptățite, din punct de vedere al fonologiei, numai după *rr* și labiale (regional și după *s*, *z*, *ț* și *ș*, *Ț*) apar și după velare *Nădlăcan* „locuitor din Nădlac”, *încurcală*, *brâncă găscască* etc., de aceea, în sfârșit, când o alegere între sufixele *-anie* și *-eme* este posibilă, se leagă sufixul *-anie* de preferință de varianta cu velară a tulpinei: *preșăcanie*, *petrecanie*, *spălăcanie*, *rătăcanie*

Nu este, cred, de prisos, să ne oprim un moment spre a ne da seamă de un lucru, care nu este lipsit de interes. Am spus mai înainte că din *porc* și familia acestui cuvânt se extrage o tulpină PORK cu variantele PORĈ, PURĈ, etc, iar la *cioareci* și familia acestui cuvânt am considerat ca tulpină CIO(A)REĈ, și ca variantă CIO(A)REC, fiindcă acest cuvânt e un plural tantum. Dar sântem noi oare îndreptății să zicem că dintre PORĈ, PORĈ, PURĈ, etc., tulpina e tocmai PORK, adică cea extrasă din forma nominativului singular a cuvântului radical și nu PORĈ, adică tulpina extrasă din plural, când acest cuvânt e întrebuițat tot atât de des la plural ca și la singular? N’am putea spune cu același drept că tulpina e PORĈ, sau PURĈ, și că PORK e o variantă? Cu alte cuvinte, forma pluralului (*porci*)

sau a diminutivului (*purcel*) nu are aceeași valoare lingvistică ca și forma așezată de dicționar în titlu sau de gramatică la locul întâiu din paradigmă?

Cred că nu, cel puțin în mod normal. Înșuși faptul că în dicționar și în gramatică cuvântul a fost înregistrat în forma nominativului singular nu poate fi numai întâmplător. Cel dintâiu lexicograf sau gramatic care a dat preferință acestei forme, a făcut-o fiindcă așa i s'a părut firesc, iar lexicografii și gramaticii următori l-au imitat, fiindcă nimănui nu i-a trecut prin gând că altă formă morfologică a cuvântului ar putea-o înlocui. Cazul subiect și singularul — în afară de pluralia tantum, firește — sânt cele ce răsar în mod normal în mintea vorbitorului și din ele extragem, nu numai în filologie, ci și în gramatica nescrisă, tulpina-tip

La verbe, forma care se ivește mai întâiu în minte, este persoana I singular din prezentul indicativului, pe care o întâlnim la locul prim în paradigmele de conjugare și o întâlnim și în titlu în dicționarele latine și grecești. Tendința egocentrică și interesul pentru actualitate, face ca noțiunea verbală, când nu este precizată mai de aproape, să răsară în primul plan al atenției în forma „eu” și „acum”, infinitivul, așa cum îl găsim în dicționarele celor mai multe limbi moderne, e o inovație lexicografică, presupunând un proces de abstracție mai complicat. Deci, întocmai precum din nominativul singular extragem tulpina-tip PORC, tot astfel din persoana I a singularului prezentului indicativ extragem tulpina PORT (cu variantele PORT, POART, PURT)

Că de fapt este așa, o vedem din felul cum se produc analogiile Legea fonologică, după care „*ân* accentuat se prefacă în *ân* înaintea unui *e* din silabe următoare”, apare în *mâine*, *câine*, *pârne*. Cazurile sânt prea puține pentru ca din ea să se stabilească un morfonem Tulpina extrasă din nominativul singular al celor două substantive din urmă, se generalizează și asupra derivatelor *câinos*, *pârnuță*, etc. Dimpotrivă, tulpina nominativu-

lui *bătrân*, *Român*, *stăpân* și a persoanei I din singularul prezentului indicativ *rămân* apare, prin analogie, și în vocativele *Române*, *stăpâne*, în femininul plural *bătrâne* și în persoana 3 *rămâne* (deși se găsesc și urme de *rămâne*). Cazuri ca *vărs* în loc de *viers* < lat *verso*, *lăs* în loc de *las* (din *lăsăm*, *lăsare*) sau *rugă* (în loc de **roagă*), derivat post verbal din *ruga*, sânt cu mult mai rare sau cu mult mai puțin răspândite decât *ședem*, *ținut*, *șerind*, *lădăm*, etc (în loc de **ședem*, **ținut*, **șerind*, **lădăm*).

În cele precedente am avut ocazia să vedem cât de activ și de dezvoltat este, la subiectele vorbitoare, simțul gramatical, care diriguește morfonemul¹⁾ Dacă avem însă atâtea exemple despre siguranța și promptitudinea cu care lucrează acest simț, nu e mai puțin adevărat că avem și exemple, care denotă contrariul. Acestea nu pot fi neglijate, ci merită, din potrivă, o examinare cu cea mai vie curiozitate științifică.

Într'adevăr, azi, când concepțiile noastre despre limbă se deosebesc în atâtea privințe de ale înaintașilor noștri, „excepțiile” nu mai sânt pentru noi un element tulburător, merit să zdruncine credința în regularitatea matematică a „legilor”. Pentru neogramatici, excepția trebuia eliminată printr'o explicație, și nu mai interesa din momentul ce era explicată. Când nu izbutea să lămurască cazul refractar, lingvistul nu admitea totuși existența excepției, ci numai imperfecția mijloacelor de investigație și a cunoștințelor celor ce studiază limba.

¹⁾ Exemple s'ar putea aduce și din alte limbi, în care morfonemul ia înfățișări cu totul deosebite de cel românesc. Rămânând pe teren românesc, vom cita numai cazul sunetelor inițiale ale unor cuvinte, schimbate prin fonetică sintactică. Astfel e z, care, adăogat la începutul unui cuvânt, servește în franțuzește, în anumite împrejurări, la formarea pluralului, de ex *un homme* (rostit *om*) — *deux hommes* (rostit *zom*), sau dublarea consonantei inițiale, în Italia, în cazul proporțional, de ex *Roma* — *arroma*; sau sonorizarea și spirantizarea afonicei inițiale în unele dialecte din Sardinia, *casu* — *su çasu*, *iazzu* — *su çazzu* etc.

Astăzi, când știm că limba nu este în afară de noi, ci în noi, când subiectul vorbitor nu mai e considerat ca un transmițător pasiv, ca un fel de instrument inconștient al graiului tradițional, ci ca un generator al lui, care intră cu toată personalitatea sa, marcantă sau lipsită de originalitate, în desvoltarea limbei, astăzi cazurile refractare ni se par ceva normal și deci ne interesează în cel mai mare grad, căci ele ne dau putința să cunoaștem măsura în care colectivitatea reacționează față de inovațiile individuale. Azi mai știm, că, precum există oameni cu talent pentru desen, pentru declamație, ori pentru matematică, tot astfel există și oameni cu talent pentru limbă. Urmele pe care acești creatori de valori nouă le lasă în graiul tradițional sânt mai însemnate decât contribuția celorlalți, mai mulți, dar cu mai puțin spirit inventiv sau lipsiți de aptitudini de buni gospodari față cu materialul lingvistic moștenit. Între acești mulți se găesc, ca în viața de toate zilele, elemente supuse ordinii sociale, alături de spirite fără simț tradiționalist și de firi răzvrătite: „si socialisées que soient les formes de notre vie psychique, l'individu el ne peut être ramené au social” (S. Kacevski, în *Mélanges* I 88). Precum există oameni care n'au „ureche” pentru muzică, tot astfel sânt indivizi cărora le lipsește simțul pentru raporturile constante între elementele lingvistice. Dar, spre deosebire de muzică, unde cântarea „falsă” va fi totdeauna remarcată ca ceva supărător, și deci nu se poate încetățeni, în vorbire ne obicinuim ușor cu o formă „greșită”. Ajunge ca cel ce o pune în circulație să aibă prestigiul necesar, pentruca ea să fie imitată, primită, transmisă și chiar generalizată.

Astfel fiind lucrurile, de mirare nu este că avem neregularități, ci inexplicabil ar fi dacă ele n'ar exista. Nu trebuie mai ales uitat un lucru. nu toți oamenii dispun de același material lingvistic, încât „regulele” pe care le extrage fiecare din noi sânt întemeiate pe exemple diferite și une-ori capabile de a fi interpretate în diferite

feluri. E adevărat că spre a ajunge la aceeași concepție asupra stilului roman sau gotic nu este necesar să fi văzut aceleași monumente arhitectonice, dar nu-i mai puțin adevărat că concepția ce și-o face fiecare din noi despre un stil diferă în amănunte de concepția altora.

Înainte de toate, *nu orice alternare de sunete* în diferitele forme sau în familia unui cuvânt *ajunge să fie observată de subiectele vorbitoare*. Astfel, schimbul între *ĕ* și *ĉ* în *păduche* (<peduculus) față de *păducel* (<*peducellus) ne mai întâlnindu-se în alte exemple, n'a fost remarcat, deși înrudirea celor două cuvinte e evidentă pentru orice Român. Dar chiar când numărul cuvintelor supuse unei legi fonologice este destul de mare, nu urmează ca morfonemul să se ivească totdeauna. Acesta e bunăoară cazul lui *au* care s'a schimbat în *a* (*ă*) înainte de accent (cf. DR IV 706). În loc ca formele cu *au* și *a* (*ă*) să fie repartizate în morfologie și derivațiuni după legea fonologică, în loc ca să avem deci *laud* — **lădare* **desfauc* (**disfabico*) — *desfăcare* și *caut* — *cătare*, avem, sau generalizarea formei rizonice *lăudare*, *aurar*, *tăurenciu*, sau a celei accentuate pe terminație *desfăc* (cu toată omonimia cu *disfacio*), sau bifurcarea *caut* — *căutare* alături de *cat* — *cătare*.

Întocmai precum cuvintele nouă, când intră în limbă, une-ori sânt imediat asimilate cuvintelor vechi, iar alte-ori se simt ca streine și nu izbutesc să se încetățenească timp îndelungat, tot astfel *împrumuturile*, mai ales neologismele, și *câteva creațiuni spontane*, sânt adesea *refractare morfonemului*. Lipsa morfonemului este, până la un oarecare grad, stigmatul intrusului în limbă.

Am citat mai înainte cazul lui *baroană*, neologism, care are morfonemul *o—oa*, s'ar putea cita și altele, de origine recentă de tot, ca *claxon* sau *combinezon*, cu pluralele *claxoane*, *combinezoane*. Alături de ele există însă altele, care „n'ar suna bine” dacă li s'ar aplica acest morfonem, de ex. *cazonă* (femin. de la *cazon*), sau forme verbale ca *adoptă*, *aprobă*, *transportă* (în Ardeal: *adoaptă*, *aproabă*,

transportă), alături de *invocă*, *provoacă* etc. Mai interesant este că și femininul de la *fost*, deși cuvânt străvechiu, este (nu numai *foastă*), ci și *fostă*, și că, de la verbul vechi *desvolt*, persoana 3 e *dezvoltă* alături de *desvoaltă*. Explicarea ar putea fi următoarea: *fost* (în legătură cu un substantiv), traducând pe lat. „ex” sau pe franc „ancien”, e o noțiune nouă și nepopulară la noi, încât expresii ca „fost ministru”, decalcate după „ancien ministre”, se pot asemăna cu neologismele. Aceasta ar explica de ce se zice, fără morfonem, „*fostă* prezidentă a societății Crucea roșie”. Tot ca neologism simt unii pe a *desvolta*, căci țăranul nu zice că un copil e *b ne desvoltat*. Rămân totuși cunoscutele cazuri: *cote* alături de *coate* (pluralul de la *cot*), *roibă* alături de *roarbă* (femininul de la *roib*) și a , pentru care nu ajunge această explicare.

Tot astfel, morfonemul s—ș îl găsim și la neologisme de felul lui *cactuși* (pluralul lui *cactus*), *ortodocși* (pluralul din *ortodox*). Dacă la Coresi întâlnim încă pluralul *evangheliști* în loc de *evangheliști*, cum zicem astăzi, cauza este că el se mai simțea ca vorbă streină. De ce însă pluralul lui *trist*, cuvânt vechiu și popular, este, în Palia de la Orăștie (163/4 ed Roques), *tristi*, nu *triști*, de ce pluralul de la *Sas* este, prin Brașov, *Sasi* (nu *Sași*), de ce pluralul de la *casă* nu-i numai *case* și *căși*, ci, în unele regiuni, *căsi*? Alături de *lățime*, *înălțime*, *preoțime*, *cruzime*, cu alterarea regulată a dentalelor înaintea lui *r* lung și accentuat din sufixul *-imen*, avem *desime*, *grăsime*, *grosime*, *îngustime*, mai rar *șosime* și *totime*, precum și *surdime* alături de *surzime*. Pe vremuri, când mi se părea că o explicație, chiar când îi lipsește puterea de a convinge, e preferabilă lipsei oricărei explicații, credeam că „neregularitatea” din *grosime* se datorește faptului că odinioară am avut și noi, ca Italienii, derivatul **grosime*, și că numai mai târziu sufixul *-ume* a fost înlocuit prin *-ime* (care s’a substituit la noi și lui *-ame*), fără ca tulpina să se schimbe. Dar asemenea neregularități nu se ivesc numai la derivatele în *-ime*, ci, deși mai rar, le întâlnim și la derivatele

cu alte sufixe, de ex *argintiu* alături de *argințiu* (ca *vinețiu* etc), *părintesc* alături de *părințesc* (ca *preoțesc*, *frățesc* etc), *săgetea*, alături de *săgețea* și a

În unele cazuri putem întrezări cauza care împiedecă să apară morfonemul. Astfel ea ar putea fi omonimia în cazuri ca *fețe* (alături de *avuțe*, *bărbățe*, *beție*, *blăstă-mățe*, *bogățe*, *curățe*, *luminățe*, *preoțe*, *sfințe* etc), căci **fețe* ar putea fi considerat ca un derivat de la *față*. (Totuși, în cursul acestei lucrări am cunoscut exemple ca *bârneț* sau *cârșoară*, la care omonimia nu-i supărătoare)

Dacă alături de *coșocel*, *petecel*; *porcesc*, *drăcesc*; *calcie*, *moșcie*, *adâncime*, *sărăcime*, *broștime*, *broștet* etc, cu morfonemul *k* (sc) — *č* (șt), avem derivatele *furchiță*, *măciuchiță*, *nuchiță*, *broschiță*, *ploschiță*, cauza e, probabil, un fel de disimulare prohibitivă, spre a evita urmarea *č-ț* în două silabe învecinate (**nuciță* etc), supărătoare pentru Român.

Dar asemenea explicări nu trebuie forțate, precum se poate vedea din următorul caz. Alături de *coc—cuptor*, *porc—purcel* avem *coptură* și *porcărie*, alături de dialectalul *purcar* și *murar* (cf. și numele proprii *Purcariu* și *Murăroiu*) avem pe literarul *porcar* și *morar*, deci o inconsecvență patentă în aplicarea morfonemului *o—u* (care a produs totuși și analogii ca *șor*, *scol*, *păcorniță*, citate mai sus)

Unii admit că formele cu *o* sânt mai nouă, deci născute într'un timp când legea fonologică a lui „*o* neaccentuat devenit *u*” nu mai era „în acțiune”. În potriua acestei păreri, care caută explicarea în *cronologie*, se pot cită însă cazuri ca *amorțesc*, *cornut*, *dogar*, *înfloresc*, *mortăcină*, *porcăreață*, *întortochia*, căroră le corespund și în latinește derivatele atestate sau pe care sântem îndreptățiți să le presupunem străvechi. **am-mortio*, *cornutus*, *dogarius*, *floresco*, *morticina*, *porcaricia*, **întortuculare*.

Imaginiabil ar fi și aceea ca formele cu *o* să reprezinte o desvoltare mai evoluată a formelor mai vechi, cu *u*, de oarece dialectele — de obicei mai conservative — păstrează mai multe forme cu *u* (*amurți*, *durmî*, *înflurî*, *murar*, *purcar*, *purcăreață* etc.) și deoare ce unele forme, pe care azi le ro-

stim cu *o*, se găsesc de fapt în textele vechi cu *u*, iar trecerea lui *u* proton în *o* e dovedită prin exemple ca *rumân* > *român*¹⁾, *cuperi* > *coperi*, *cuprinde* > (regional) *coprinde*, *un om* > (pe alocuri) *on om* etc. Dacă pentru unele cuvinte, ca *îngrupa*, *durmița*, *uspăta*, atestate în veacurile trecute, această explicație e admisibilă, ea nu se potrivește pentru mulțimea altor cazuri.

Nici explicația geografică nu e probabilă, căci n'avem nici un indiciu serios să credem că oscilarea între formele cu *o* și *u* s'ar reduce la două rostiri diferite regionale, care s'ar fi întâlnit în limba literară.

Mai de grabă s'ar putea admite o divergență de natură socială, căci une-ori putem face observarea că formele cu *u* se întâlnesc mai des la clasele sociale inferioare, iar cele cu *o* la cărturari și în limba literară. Aceași observare se poate face cu morfonemul *a—ă* în derivate de felul *căstănu* (literar *castanu*) etc și mai ales cu morfonemul *e—ă* și *ea-a* în *mărg-mergi*, *vorbăsc*, *tocmală* etc, caracteristice pentru graiul țărănesc din multe regiuni. Se pare chiar — dar această chestiune ar trebui urmărită cu atenție într'un studiu mai amănunțit — că *sîmțul gramatical se manifestă la omul incult mai ales printr'o aplicare riguroasă și o generalizare a morfonemului, pe când la omul cult mai ales printr'o trebuință de analiză precisă și printr'o tendință de simetrie în interiorul categoriilor gramaticale*. Cu alte cuvinte Țăranul moldovean și ardelean rostesc *vorbăsc* (dar *vorbești*), *tocmală* (dar *tocmele*) fiindcă *zic* și *văd* (dar *vezi*), *măr* (dar *mere*), iar cărturarul *zice* *vorbesc*, *tocmeală* fiindcă *zice* și *gătesc*, *gonec*, *întineresc* etc, *găteală*, *încetineală*, etc.

Ar fi însă greșit să generalizăm această observare, căci este sigur că și necărturarul are un sîmț dezvoltat pentru simetria gramaticală și pentru schematizarea morfonemului. Astfel vedem cum legea fonologică, de dată relativ re-

¹⁾ Forma cu *o* apare în *Pala* de la Orăștie, unde mai avem și *conoscu* și *domnezeu* alături de *dumnezeu*.

centă, după care „un *a* accentuat se schimbă în *e* dacă e precedat de *i* și urmat de poziție moale” nu se întinde asupra tuturor formelor flexionare. Se zice *buruene* (pluralul de la *buruană*), *Storene* (vocativul de la *Storan*), și tot astfel *băreți* și *bărete* (pluralul și vocativul de la *bărat*) sau *mureți*, fiindcă nici *bărat*, nici *mureți* nu se mai simt ca participii. Când însă de la verbul *muia* și de la *băra* (= scâlta) se formează participiul-adjectiv *murat* și *bărat*, aceste forme mențin și la plural pe *a* neschimbat, încât se zice *doi băreți îmbărați* sau *doi mureți murați*. Simțul că, la conjugarea în *-are*, participiul are terminația *-at*, *-ată*, *-ați*, *-ate* (*lăudat*, *lăudată*, *lăudați*, *lăudate*) a oprit prefacerea lui *a* în *e*. Tot tendința de a schematiza morfemul produce nesiguranța noastră în forma ca *îngenuchire* sau *îngenuchere*, *studînd* sau *studînd*, etc.

În sfârșit, păstrarea lui *o* se mai explică și prin conștiința legăturii etimologice între derivat și radical. Cu alte cuvinte, dacă în *porumbac*, *domniță*, *domnișor*, *florar*, *bocâncar*, *clonțar*, *coșocar*, *covrigar*, *lopătar*, *porumbar*, *rotar*, *scorțar*, *scrâncioabar*, *șopârlar*, *șorecar*, *florana*, *șorana*, *curvioșie*, *călătorie* (și toate cele în *-torie*), *aprozie*, *boierie*, *bogăție*, *domnie*, *hoție*, *robăgie*, *poșie*, *preoție*, *prostie*, *curvioșie* (și toate cele în *-oșie*), *lăcomie*, *moșcie*, *voștie*, *neghibie*, *nerozie*, *obraznicie*, *voinicie*, *slobozie*, *covăcie*, *mitocănie*, *mitocănie*, *răcoros*, *rosură* etc s'a păstrat *o*, este, pentru că legătura lor etimologică cu *porumb*, *domn* etc a fost, în momentul derivării, mai trează decât la cei ce au derivat (din *alboare*, *cos*, *moiu*, *putoare*, *roz*, *soră*, *trușor*, *urdoare*, *domnie*) pe *alburu*, *cusutură*, *muretură*, *puturos*, *rugăciune*, *surată*, *trușurel*, *urduros*, *dumniata*. Dar o asemenea explicație nu este decât o amânare a explicării, căci ea deschide imediat altă întrebare: de ce adică, une-ori, sau la anumite persoane, simțul etimologic este mai viu decât cel gramatical?

Până să putem răspunde la asemenea chestiuni, rămâne totuși observația vrednică de reținut, că simțul nostru gramatical poate acționa și în altă direcție decât a mor-

fonemului și că el poate fi înnăbușit de simțul etimologic. Mai mult decât atât, este sigur că une-ori morfonemul nu apare, fiindcă *simțul gramatical nu este totdeauna treaz în momentul creării unui cuvânt derivat*. Astfel, consecvența ar cere ca inversarea legii fonologice cu privire la metafonia lui *o* accentuat înainte de *e*, *a*, *ă* a silabei următoare (și nu mai înainte de aceste vocale) să producă morfonemul *oa—o*, deci să avem *groznic* (nu *groaznic*) ca derivat din *groază* (precum avem *modră—morâr*, *modrte—morțiș*) și *socro* (nu *soacro*) ca vocativ de la *soacră*. Cel ce a creat întâia oară diminutivul *băiețaș*, avea în minte, simultan, pe *băiețel* și sufixul *-aș*¹⁾, încât s'a putut face substituirea lui *-el*—mai în umbră în memoria lui în acel moment — prin *-aș*, fără ca, în același timp, să se faeă și *dezmorfoniizarea* tulpinei. Același relaxare a simțului gramatical, o întâlnim în formele citate mai sus: *petat*, *fețui*, *mesuță*.

În afară de asemenea relaxări intermitente ale simțului gramatical, putem observa une-ori că *de la o vreme oarecare poate înceta la subiectele vorbitoare conștiința pentru raportul constant ce există între elementele alcătuitoare ale unui morfonem*. Precum o lege fonologică este mărginită în timp, tot astfel se poate observa și o mărginire în timp a unor morfoneme.

Astfel, alături de derivate de felul lui *bătrâror*, *cuvros*, *gălbrior*, *rumelor* (de la *bătrân*, *cuvvin*, *galben*, *rumen*), curente în graiul comun, avem altele ca *reftior*, *mărgioară*, *rogoșoară*, *păltior*, *sprinteor*, *trețior*, care nu se întreb-

¹⁾ Zic „sufixul *-aș*”, nu „derivate cu sufixul *-aș*”, pentru că deprinderea noastră de abstracție a unor elemente morfologice este atât de mare, încât aceste „instrumente gramaticale” există în muntea noastră, nu numai ca niște complexe de sunete, ci având și posibilitatea să evoce o idee, deci cu un conținut — deși numai vag—semantic. Într'un articol publicat de curând în „Curentul” era vorba de „misticism, logicism și alte *-isme*”, în unele părți ale Italiei se poate întrebuna sufixul peiorativ *-uccio* ca vorbă independentă, cu funcțiune adjectivală și cu sensul de „rău, prost”, deci *tempo uccio* sau *questo vino è proprio uccio* (cf. Finamore, *Vocabolario dell'uso abruzzese* p. 19).

ințează decât regional și rar, căci cei mai mulți dintre noi, deși le simțim legătura cu *ieftin*, *margine*, *rogoșină*, *palten*, *sprinten*, *tretin*, preferăm alte diminutive, în care *n* de la sfârșitul tulpinei să iasă în evidență. Stadiul final, adecă derivate ca *pristenior*, *sprintenior*, *sărcimoară*, care denotă dispariția simțului pentru morfonemul *n—i*, a fost ajuns și el în unele regiuni.

Alt exemplu e cel al morfonemului *t (d) — ț (g) și ț(z) — ț(ğ)* născut din legea fonologică care preface pe *t (d)* și *c (g)* în *ț (ğ)* înainte de *ıó* și *ıú*. Deși această lege fonologică datează din cele mai vechi timpuri, totuși numărul mare de exemple ca *țerbincior*, *căruncior*, *netejor*, *repejor*, *rotunjor*, etc. au produs derivate de felul lui *cumincior* din mai noul *cuminte*, sau *grămăjoară*, *oglinjoară* etc. din cuvinte de origine slavă. Când, în secolul trecut, s'a format din *aprinde*, după modelul germanului *Zundholzchen*, în Transilvania, numele pentru „chibrit”, acest derivat a primit forma *aprinjoare*¹⁾.

Tot după legea fonologică amintită se explică *mustăcioară* și *mustăcios*, corespunzând unor **mustaciola*, **mustaciosus*, derivate din lat *mustacia*. Aceste derivate, fiind raportate la *mustață*, s'a născut, înaintea sufixelor *-iolus* și *-iosus*, morfonemul *ț—č*. Acest morfonem a produs din cuvintele de origine slavă *căiță* și *isteț* diminutivele *căicioară*, *istecior*, sau din *trebuiță*, *neputință* adjectivele *trebuincios*, *neputincios*. Tot astfel în veacurile trecute se spunea *grecios*, un adjectiv derivat din *greață*. Astăzi avem însă *greșos*, precum avem *așos*, *ceșos*, derivate ca *șpumos*, *gustos* și celelalte adjective în *-os*.

Vedem din cele precedente că morfonemul este în general atât de dezvoltat în limba română, încât poate fi considerat ca una din cele mai caracteristice aspecte ale gramaticii noastre. Cu toate acestea, limba nici n'a uti-

¹⁾ Dacă de la *frate* avem diminutivul cu totul neregulat *frățior*, acesta sau este un singular nou din *frățiori*, plural de felul lui *dânțiori*, *cățiori*, sau derivat din *frățâni*, sau, mai probabil, orientat după *soșior* (masculinul de la *soșoară*, derivat din *sofe*)

lizat toate ocaziile care puteau da naștere la morfoneme nouă, nici n'a păstrat pe cele vechi nealterate, ci vedem cum une-ori simțul pentru morfonem se relaxează sau lucrează cu intermitențe, putând duce chiar la dispariția lui desăvârșită. Afară de aceea am observat câteva tendințe, precum cea pentru schematizarea morfemului, sau simțul etimologic, care lucrând în alte direcții, une-ori opuse, stânjenesc generalizarea morfonemului. Fără să isbutim să deslegăm multele probleme pe care studiul mai amănunțit al morfonemului le pune, am căutat totuși să dobândim câteva elemente pentru o mai justă înțelegere a lui.

S. PUȘCARIU
